

USYTUOWANIE POLSKIEJ EMIGRACJI ZAROBKOWEJ NA POŁUDNIU FRANCJI I JEJ STRUKTURA ZAWODOWA W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

Anna AMBROCHOWICZ-GAJOWNIK (Kraków)

ORCID: 0000-0001-7460-0859

Celem rozważań podjętych w niniejszym tekście jest próba nakreślenia charakterystyki funkcjonowania polskiej emigracji zarobkowej na południu Francji w okresie międzywojennym. Przedstawiona będzie z perspektywy sześciu departamentów regionu Prowansja – Alpy – Lazurowe Wybrzeże: Bouches-du-Rhône, Alpes-de-Haute-Provence, Vaucluse, Hautes-Alpes, Var, Alpes-Maritimes.

Omówienie wskazanej w tytule problematyki nie należy do łatwych zadań, ze względu na ograniczoną liczbę materiałów źródłowych opisujących położenie i charakter pracy wykonywanej przez Polaków w tej części Francji. Dokładne odtworzenie dziejów emigracji polskiej w tym regionie utrudniają także liczne obostrzenia stosowane przez władze francuskie w czasie wielkiego kryzysu gospodarczego w latach 30. XX w. Ze względu na stan zachowania i dostępności materiałów proveniencji archiwalnej skupiono się głównie na kwestiach związanych z warunkami życia, pracy, przebiegiem zawodowym emigrantów oraz ich uplasowaniem w hierarchii społecznej w porównaniu z licznie reprezentowaną na tym obszarze emigracją włoską.

Podstawę źródłową stanowi dokumentacja aktowa przechowywana w polskich oraz francuskich archiwach. Na szczególną uwagę zasługują dokumenty wytworzone przez terenowe jednostki administracji cywilnej oraz policyjnej (prefektur departamentów południowej Francji, gdzie osiedlali się polscy emigranci), które są przechowywane w Paryżu (Archives Nationales Pierrefitte-sur-Seine) i w Marsylii (Archives départementales des Bouches-du-Rhône). Nie były one do tej pory w wystarczającym stopniu eksplorowane, dzięki czemu ich wykorzystanie w analizie heurystycznej stanowi cenne uzupełnienie wiedzy na temat aktywności polskiej emigracji we Francji.

W dotychczasowej literaturze na temat stosunków polsko-francuskich w okresie międzywojennym problematyka emigracji polskiej we Francji była przez polskich i zagranicznych badaczy wielokrotnie poruszana. Sporo miejsca poświęcono zwłaszcza Polonii zamieszkującej i pracującej w departamentach północno-wschodnich. W ostatnim czasie dopełnieniem tego obrazu staje się przedstawienie egzystencji emigracji pracującej na południu Francji, głównie w kopalniach węglowych. Dotychczas mało miejsca poświęcono roli polskich emigrantów na polach innej aktywności zawodowej, wskazana problematyka stanowi istotną lukę w kontekście całościowego obrazu emigracji polskiej we Francji okresu międzywojennego. Co więcej, poprzez konfrontację dokumentacji archiwalnej z literaturą przedmiotu można skonstatować, iż brakuje syntezy emigracji polskiej we Francji.

Położenie i zatrudnienie emigrantów

Na południu Francji na terenach górskich występowały liczne złoża mineralne. Oprócz zakładów wydobywczych działały także przedsiębiorstwa związane z przemysłem hutniczym, metalurgicznym, włókienniczym oraz spożywczym. Zasobność tych terenów umożliwiała produkcję wełny i skóry, dzięki czemu rozwinął się przemysł tekstylny, odzieżowy, z fabrykami wytwarzającymi obuwie, kapelusze. Ponadto w rejonie tym prężnie działał przemysł chemiczny, budowlany, papierniczy, meblowy. W Digne rozwinął się przemysł elektryczny i górniczy¹. Obszar południa Francji to także przemysł hotelarski, zlokalizowany w szerokim pasie Morza Śródziemnego, zwłaszcza na Lazurowym Wybrzeżu.

Skupiska emigracji polskiej na południu Francji były mniej liczne niż w północno-wschodnich departamentach². Region Prowansji i Lazurowego Wybrzeża skupiał robotników wykonujących stałą bądź sezonową pracę. Polacy pracowali głównie w rolnictwie i w górnictwie oraz w różnych gałęziach przemysłu. Następnie sporą grupę stanowili drobni kupcy, przedsiębiorcy, rzemieślnicy, zaś nieliczną marynarze³. Podkreślić jednak należy, że teren ten sprzyjał osiedlaniu się emigracji włoskiej, hiszpań-

¹ Archives Nationales (dalej: AN), Police Générale, F/13524, Raport administracyjny prefektury departamentu Basses-Alpes, Digne z 10.07.1927, 9.09.1927, 6.10.1927.

² Źródła statystyczne określają emigrację obywateli polskich do Francji do 1931 r. na ponad pół miliona osób (ok. 500 tys. z Polski i 100 tys. z Westfalii). Najwyższy odsetek pracujących Polaków w górnictwie występował w departamencie Pas-de-Calais i Nord, Meurthe-et-Moselle; K. Maj, *Polscy komuniści we Francji 1919–1946*, Warszawa 1971, s. 18; H. Janowska, *Polska emigracja zarobkowa we Francji (1919–1939)*, Warszawa 1964, s. 106–107; W. Markiewicz, *Przeobrażenia świadomości narodowej reemigrantów polskich z Francji*, Poznań 1960, s. 71–72; M. Kitchen, *Historia Europy 1919–1939*, Wrocław 2009, s. 366–369; Y. Frey, *Histoire des Polonais en France*, Paris 2019; tenże, *Polonais d'Alsace: pratiques patronales et mineurs polonais dans le bassin potassique de Haute-Alsace, 1918–1948*, Besançon 2003; L. Rzepala, *Polonais en Provence. De l'exil au refuge (1831–1942)*, Saarbrücken 2013; J. Ponty, *Polonais méconnu. Histoire des travailleurs immigrés en France dans l'entre-deux-guerres*, Paris 2005; A. Nisiobęcka, *Z Lens do Walbrzycha. Powrót Polaków z Francji oraz ich adaptacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1950*, Warszawa 2018; P. Kraszewski, *Polska emigracja zarobkowa w latach 1870–1939 Praktyka i Refleksja*, Poznań 1995; J. Gruszyński, *Spoleczność Polska we Francji 1918–1978. Problemy integracyjne trzech pokoleń*, Warszawa 1981; E. Kołodziej, *Wychodźstwo zarobkowe. Studia nad polityką emigracyjną II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1982; G. Garçon, *Les catholiques polonais en France. Les années de fondation 1919–1949*, Lille 2004, s. 35–43.

³ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Konsulat Rzeczypospolitej Polskiej w Marsylii (dalej: KRPM), sygn. 464/312, Pismo konsula Tadeusza Nieduszyńskiego do Wielce Szanownego Pana Dyrektora Leona Babińskiego, Marsylia 6.01.1925 r., k. 158–159.

skiej oraz ludności z kontynentu afrykańskiego. Znaczny odsetek stanowili także Ormianie, w porównaniu do mniejszego środowiska, jakim byli emigranci polscy⁴. To Włosi, w przeciwieństwie do Polaków, stanowili istotną część składową ludności miejscowej, mając szansę na zarobkowanie we wszystkich branżach, tak jak rodowici Francuzi⁵. Francuski badacz Georges Mauco stwierdził nawet, że język francuski stał się językiem obcym na Riwierze Francuskiej, a w Marsylii konsul włoski tytułował się burmistrzem miasta na równi z francuskim⁶.

Napływ emigracji polskiej na obszar Prowansji i Lazurowego Wybrzeża był stopniowy. W początkach lat 20. polskim placówkom konsularnym z trudem przychodziło oszacowanie rozmiarów wychodźstwa polskiego na południu Francji⁷. Częstokroć emigranci w obawie przed służbą wojskową czy wszczętymi sprawami sądowymi emigrowali nielegalnie, stąd wielu z nich nie miało uregulowanych spraw paszportowych. Nieco lepiej sytuacja w tym zakresie zaczęła wyglądać po 1923 r., kiedy służba konsularna zaczęła gromadzić statystyki, również te przesyłane przez prefektów danego departamentu, a powodem tego był zwiększony ruch emigrantów w pasie Morza Śródziemnego. Już w 1924 r. konsul zanotował, że w departamencie Bouches-du-Rhône w górnictwie pracowało 10 osób z Polski⁸. Natomiast w dużych marsylskich ośrodkach przemysłowych otrzymało pracę 821 polskich robotników. Głównie pracowali oni w stoczniach, w hutach żelaza, w przemyśle olejarskim, metalurgicznym, zaś w La Ciotat i Tulonie w warsztatach okrętowych⁹. W niewielkich przedsiębiorstwach zatrudniono wówczas 300 polskich emigrantów. Kolejną grupę stanowili drobni przedsiębiorcy, posiadający własne zakłady, sklepy. Przeważnie byli to zegarmistrzowie, krawcy, handlowcy, elektrycy, konstruktorzy, urzędnicy, inżynierowie-chemicy (właściciele i dyrektorzy fabryki farb mineralnych)¹⁰. Sklepy prowadzone przez detalistów otwierane były głównie w ośrodkach robotniczych. Natomiast najlepiej prosperująca fabryka farb mineralnych w Marsylii, której dyrektorem był Millo Frohlich, miała

⁴ Szerzej zob.: R. Lopez, É. Temime, *Migrance: Histoire des Migrations a Marseille: L'expansion Marseillaise et „l'invasion Italienne” (1830–1918)*, Aix-en-Provence 1991; M. Dewhurst-Lewis, *The Strangeness of Foreigners Policing Migration and Nation in Interwar Marseille*, „French Politics, Culture & Society” 2002 wol. 20, nr 3.

⁵ AAN, AW, sygn. A.II/52, Notka informacyjna w sprawie penetracji włoskiej we Francji, k. 25–27. Głównie pracowali w budownictwie, kopalniach, kamieniołomach, cegielniach, gazowniach, koszykarstwie, przy robotach portowych i w magazynach. Ponadto spora ich część otrzymała zatrudnienie w hotelach, restauracjach, kawiarniach, a także jako pomoc domowa. Znacznie mniej dostało pracę w wytwórniach perfum, obuwia, elektrowniach, metalurgii czy bankowości. Dodatkowo Włosi z racji podobieństw etnicznych i klimatycznych potrafili łatwo dostosować się do warunków życia panujących na południu Francji.

⁶ Tamże, k. 28.

⁷ AAN, KRPM, sygn. 464/312, Dane statystyczne o robotnikach z 1.02.1923 r. prowadzone przez placówkę marsylską. W Marsylii zanotowano 80 pracujących polskich robotników przemysłowych. Natomiast w statystykach, prowadzonych przez konsulat polski w Paryżu, określono skalę emigracji polskiej do Francji w okresie od grudnia 1920 r. do marca 1921 r. na 1 220 osób; AAN, KRPM, sygn. 464/311, Konsulat Generalny RP w Paryżu do Konsulatu RP w Marsylii, Paryż 25.04.1923 r., k. 19–20.

⁸ W 1926 r., liczba polskich robotników pracujących w górnictwie wzrosła do około 800; AAN, KRPM, sygn. 464/313, Raport Konsulatu RP w Marsylii o stanie wychodźstwa polskiego z 1926 r., Marsylia 1.05.1926 r., k. 6.

⁹ AAN, KRPM, sygn. 464/311, Raport Konsulatu RP w Marsylii w sprawie wychodźstwa polskiego z 1924 r., Marsylia 7.05.1924 r., k. 52.

¹⁰ Tamże, Lista przedsiębiorców polskich w Marsylii, k. 12–13.

kilkumilionowy obrót roczny. Z danych statystycznych dotyczących regionu Prowansji i Lazurowego Wybrzeża wyłaniał się także obraz zatrudnianych tam pracowników biurowych i handlowych, których kompetencje stały na równi z francuskimi. Południe Francji sprzyjało także zatrudnianiu polskich marynarzy, pracujących na rosyjskich i francuskich statkach (w liczbie 300 osób)¹¹. Częstokroć status materialny Polaków nie pozwalał na godziwe życie ze względu na wysokie ceny utrzymania, a zwłaszcza wynajmu mieszkania lub pokoju.

Z biegiem lat liczba robotników polskich zaczęła wzrastać, a jedną z przyczyn były migracje z departamentów północnych na południe Francji. Wówczas placówki konsularne skuteczniej weryfikowały pracę wykonywaną przez robotników. Departament Bouches-du-Rhône skupiał przede wszystkim pracowników intelektualnych, kupców, robotników przemysłowych i portowych oraz górników. W departamencie Var wśród Polaków przeważali pracownicy umysłowi, robotnicy przemysłowi oraz górnicy pracujący w kopalni fosfatów. Natomiast w departamencie Basses-Alpes (dawna nazwa Alpes-de-Haute-Provence) emigranci polscy otrzymywali pracę w górnictwie oraz w fabryce chemicznej. W Hautes-Alpes równie prężnie działała fabryka chemiczna, zatrudniająca Polaków, a pod koniec lat 20. Można tam było również podjąć pracę w górnictwie. Departament Vaucluse skupiał polskich robotników, zwłaszcza w miejscowości Le Pontet, w strefie przemysłowej l'Oseraie. Nieco odmienną grupę przyciągał departament Alpes-Maritimes – głównie turystów, kuracjuszy, pracowników umysłowych i przemysłowych¹². Warto podkreślić, że wszystkie wymienione grupy zawodowe stanowiły mniejszość w porównaniu do liczby górników pracujących w zagłębiach górniczych na południu Francji (w departamentach Gard, Tarn, Aveyron), nie tworząc zwartej kolonii polskiej, lecz wkomponowując się w całość emigracji na południu.

W 1927 r. w miejscowości Manosque (dep. Basses-Alpes) w kopalni węgla brunatnego wśród 67 cudzoziemców pracowało 5 Polaków. Dyrekcja tego przedsiębiorstwa w swych prognozach nie zakładała zwolnień, co też uspokajało władze polskie. W kolejnych latach pracowało tu 8 polskich górników¹³. W kopalni w dep. Bouches-du-Rhône w 1930 r. znajdowało zatrudnienie 500 polskich górników¹⁴. W tym samym czasie w fabryce żelaza „Corder Frères” pod Marsylią dyrekcja rozpoczęła redukcję personelu cudzoziemskiego¹⁵. W bardzo prężnie rozwijającej się fabryce chemicznej w Saint Auban, na 405 cudzoziemców pracowało 27 Polaków. Rekrutacja emigrantów odbywała się za pomocą biura pracy w Marsylii i w Digne. Robotnicy wykonywali pracę przez osiem godzin, stawka dzienna wynosiła od 1,15 do 2,75 FRF w zależności od posiadanych kwalifikacji. Lokalizacja kopalni umożliwiała pracownikom dostęp do opieki medycznej, szkoły laickiej, a także wystarczające warunki mieszkaniowe¹⁶.

¹¹ AAN, KRPM, sygn. 464/312, Pismo konsula Tadeusza Nieduszyńskiego do Wielce Szanownego Pana Dyrektora Leona Babińskiego, Marsylia 6.01.1925 r., k. 158–159; tamże, sygn. 464/311, Konsulat RP w Marsylii do Pana Attaché do spraw Wychodźczych, Marsylia 20.08.1922, k. 24–25.

¹² AAN, KRPM, sygn. 464/313, Raport kulturalny Konsulatu RP w Marsylii z dnia 1.01.1927 r., Marsylia 1.06.1927 r., k. 186–187; tamże, sygn. 464/314, Konsulat RP w Marsylii do Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Marsylia 8.08.1930 r., k. 94.

¹³ AN, Police Générale, F/ 13524, Rapport Commissariat Spécial à Digne, Digne 24.07.1927 r.; *Conseil Général des Basses-Alpes. Rapport du Préfet*, Digne 1932, s. 111.

¹⁴ AAN, KRPM, sygn. 464/402, Raport za rok 1930, k. 108–109, 112–113.

¹⁵ AAN, KRPM, sygn. 464/321, KRPM do Pana Rady Emigracyjnego w Paryżu, Marsylia 18.12.1930 r., k. 40–41.

¹⁶ AN, Police Générale, F/13524, Rapport Commissariat Spécial à Digne, Digne 10.07.1927 r.

W rolnictwie, w latach 1928–1929, zatrudniono 200 robotników pochodzenia żydowskiego przybyłych z województwa lwowskiego do Vaucluse i na obszar departamentu Bouches-du-Rhône, co było możliwe ze względu na funkcjonowanie kolonii żydowskiej w miejscowości Carpentras¹⁷.

W departamencie Alp Morskich rynek pracy był dostępny wyłącznie dla wykwalifikowanych pracowników, posiadających doświadczenie zwłaszcza w hotelarstwie. Emigranci chcący podjąć pracę w tej branży musieli znać oprócz francuskiego także język angielski. Przeważnie emigrowali tam do prac sezonowych¹⁸. Na Riwierze Francuskiej ogólnie zamieszkiwało 2800 Polaków, z czego 800 z nich było robotnikami. W Nicei w rękach polskich właścicieli było 16 większych i mniejszych hoteli, zaś w pozostałych miejscowościach ich liczba sięgała zazwyczaj trzy. Do osób średniozamożnych, według przyjętych wówczas francuskich norm, zaliczono około 60 Polaków¹⁹. W nicejskich urzędach oraz bankach pracowało ich 17. Znaczną grupę stanowili hodowcy kwiatów, jarzyn i drobiu²⁰.

Z raportu nicejskiej placówki konsularnej wynika, że w 1925 r. polscy robotnicy znaleźli zatrudnienie w dziewięciu zawodach jako: kamieniarze – 9%, murarze – 22%, rolnicy – 11%, posługacze hotelowi – 9%, kucharze – 1,5%, ślusarze – 0,5%, stolarze – 2,5%, brukarze drogowi – 19%, oraz w innych – 27%. Emigranci polscy pracowali również w przemyśle kwaciarsko-ogrodniczym. Według syndykatu hotelarzy zatrudnienie w branży mogło uzyskać tylko 10% cudzoziemców. Władze konsularne przestrzegały Polaków o małej pojemności rynku pracy, przynajmniej w tym departamencie²¹. Zarobki robotników wahały się w zależności od wykonywanej pracy. W handlu płaca wynosiła do 7 FRF za godzinę, zaś przy pracach fortyfikacyjnych zarabiano do 50 FRF dziennie. Wedle miarodajnych ówczesnych szacunków dzienne utrzymanie z noclegiem wynosiło 12-20 FRF²².

Z chwilą pojawienia się pierwszych symptomów kryzysu gospodarczego we Francji w 1927 r.²³ władze polskie zaniepokoiły się możliwymi zwolnieniami w zakładach pracy. Obawiano się, że w pierwszej kolejności stracą pracę Polacy, zwłaszcza że jesienią 1928 r. doszło do strajku górników francuskich w departamencie Loire, do którego przyłączyli się także polscy emigranci²⁴. W styczniu 1929 r. dołączyli także górnicy z zagłębia górniczego w Alès (dep. Gard). Strajk zakończył się w drugiej połowie stycznia, nie przynosząc górnikom zadowalających rezultatów. Strajkowało 20 tys. górników, w tym 2,5 tys. Polaków²⁵. Polskim robotnikom przemysłowym groziło wówczas także chwilowe bezrobocie²⁶.

¹⁷ J. Ponty, *Polonais méconnu*, s. 267–268.

¹⁸ AN, Police Générale, F/13524, Le Préfet des Alpes-Maritimes à Monsieur le Ministre de l'Intérieur, Nice 18.12.1926 r.

¹⁹ Jednym z wyznaczników uznania za osobę średniozamożną było posiadanie własnej willi.

²⁰ AAN, Konsulat Honorowy RP w Nicei (dalej: KHRPN), sygn. 508/38, KHRPN do Urzędu Emigracyjnego przy Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej w Warszawie, Nicea 7.11.1925 r., k. 8.

²¹ Tamże.

²² AAN, KHRPN, sygn. 508/38, Sprawozdanie kwartalne w sprawach związanych z emigracją, III kwartał 1926 r., Nicea 21.12.1926 r., k. 15.

²³ J. Ponty, *Polonais méconnu*, s. 219–222.

²⁴ Tamże, s. 281–284.

²⁵ A. Ambrochowicz-Gajownik, *W cieniu Lazurowego Wybrzeża. Konsulat polski w Marsylii w latach 1919–1940*, Warszawa 2019, s. 160.

²⁶ AAN, KRPM, sygn. 464/313, Raport kulturalny Konsulatu RP w Marsylii z 1.01.1927 r., Marsylia 1.06.1927 r., k. 194–195.

Sytuacja polskich emigrantów w ogólności zaczęła się zmieniać wraz z nadchodzeniem kryzysu gospodarczego. Trzecia Republika, chcąc chronić swój rynek, zaczęła wprowadzać kontyngenty oraz rygorystyczną politykę celną, co niekorzystnie wpłynęło na wymianę handlową. Społeczeństwo, w obawie przed trudnościami wewnętrznymi, zamrazało swoje oszczędności, a to z kolei spowodowało wycofanie pieniądza z obiegu²⁷.

Trudności gospodarcze wymusiły na rządzie francuskim wprowadzenie zmian w polityce emigracyjnej²⁸. Odzwierciedleniem ich było wprowadzenie regulacji prawnych, utrudniających podjęcie pracy przez osoby nieposiadające obywatelstwa francuskiego. Pierwsze niekorzystne dla cudzoziemców zmiany w tym zakresie pojawiły się w 1932 r. Dekret z 10 sierpnia dotyczył ochrony robotników krajowych przez wprowadzenie proporcji przy zatrudnianiu. Początkowo zastosowano ją wobec zatrudnionych przy budowach i robotach publicznych, w przemyśle papierniczym, samochodowym, drzewnym, konfekcyjnym, turystycznym, fabrykach konserw mięsnych, w zakładach fryzjerskich. Górnictwo nie zostało objęte tymi obostrzeniami, jednak mimo tego polscy górnicy tracili pracę na rzecz Francuzów. Dekret z 23 października 1933 r. zawierał postanowienie, że każdy cudzoziemiec mógł uzyskać czy przedłużyć kartę tożsamości w przypadku otrzymania kontraktu pracy poświadczonego przez Ministerstwo Pracy lub podległe mu organy, które przyznawały prawo do zmiany kategorii zawodu wpisanej do dokumentu²⁹. Dodatkowo wymierzony był on również w dzieci emigrantów, które po ukończeniu 13 roku życia musiały posiadać *carte d'identité*³⁰. Państwo francuskie, wydając 6 lutego 1935 r. kolejny dekret, uniemożliwiło emigrantom swobodne przemieszczanie się z jednego do drugiego departamentu. Nowe przepisy zwiększyły jeszcze kontrolę, gdyż cudzoziemcy, chcąc wyjechać, musieli otrzymać zgodę prefekta departamentu, do którego się kierowali³¹. Warto wspomnieć, że władze francuskie wydawały najczęściej decyzje o *refoulement* (wydaleniu) oraz w niektórych przypadkach nakaz ekspulsji za drobne przewinienia, natomiast przy masowych redukcjach w zakładach pracy i braku możliwości podjęcia innej pracy stosowały repatriację³².

²⁷ AAN, Sztab Główny, sygn. 616/48, Attaché wojskowy RP płk dypl. J. Błeszyński do szefa Oddz. II Sztabu Głównego w Warszawie, 14.02.1933 r., k. 665–674; *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1933*, red. W. Skóra, Warszawa 2015, dok. 30, s. 72.

²⁸ Stosunki polityczne między Francją i Polską nie sprzyjały wówczas podejmowaniu działań na rzecz ochrony praw emigrantów; por.: M. Wołos, *Alfred Chłapowski (1874–1940). Biografia ambasadora Polski we Francji*, Toruń 2001.

²⁹ Archives départementales des Bouches-du-Rhône w Marsylii (dalej: AdBdR), Étrangers: correspondance, circulaires et instructions (1925–1933), Pièces d'identités et photographies, fiches de signalement (1917–1939), sygn. 174 E J 19, Le Président du Conseil Ministre de l'Intérieur à Messieurs les Préfets, Paris 14.12.1933 r.; *Zjazdy i konferencje konsulów polskich we Francji. Francji. Protokoły i Referaty 1931–1938*, red. H. Chałupczak, E. Kołodziej, Lublin 2009, dok. 14, s. 209; M. Dewhurst-Lewis, *Les frontières de la République. Immigration et limites de l'universalisme en France (1918–1940)*, Marseille 2010, s. 80, s. 122; J. Ponty, *Polonais méconnu*, s. 291.

³⁰ J. Ponty, *Polonais méconnu*, s. 293.

³¹ AAN, KRPM, sygn. 464/323, KRPM do Pana Radcy Emigracyjnego w Paryżu w sprawie zmiany departamentu, Marsylia 5.04.1935 r., k. 132.

³² Z analizy materiałów źródłowych wynika, że zasadniczo pozbawienie prawa pobytu emigrantów na terenie Francji możliwe było w oparciu o, obowiązujące w prawodawstwie francuskim, trzy przepisy. Nakaz ekspulsji (*expulsion*) dotyczył każdego cudzoziemca, który został ukarany więzieniem lub grzywną pieniężną. Ponadto warto zwrócić uwagę, że forma *expulsion* stosowana była wobec osób przejawiających kontakty z komunistami, które szerzyły propagandę, co wyjaśnia Ponty. Władze francuskie za jakiegokolwiek uchybienia wynikające z posiadania

Ponadto, do czasu nierozstrzygnięcia kwestii wydalenia, emigranci nie mogli zarobkować. Jedyne, czego nie zabraniał rząd francuski, to przechodzenia emigrantów z przemysłu do rolnictwa³³. Dlatego też nie przywiązywano wagi, że w *carte d'identité* nie zmieniano kwalifikacji zawodowych. Dawało to nadzieję Polakom, że będą mogli w przyszłości powrócić do pracy w przemyśle, która była bardziej dochodowa.

Skutkiem przepisów wprowadzonych przez władze francuskie były systematyczne zwolnienia polskich robotników przemysłowych w zakładach hutniczych w departamentach Basses-Alpes, Var oraz w fabryce metalurgicznej pod Marsylią. Natomiast w dep. Alpes-Maritimes wspomniane ograniczenie procentowe z 1932 r. zostało wprowadzone dla cudzoziemców w przemyśle piekarskim i cukierniczym oraz budowlanym³⁴. Polscy pracownicy portowi niemający wpisanej kwalifikacji w dokumentach znaleźli się w kłopotliwym położeniu, ponieważ trudno im było znaleźć płatne zajęcie, nawet na roli³⁵.

W Nicei natomiast, pomimo kryzysu, konsulat pośredniczył w przyjęciu na praktykę w hotelarstwie uczniów jednej z krakowskich szkół. Osoby wysłane do Francji w celu podniesienia własnych kwalifikacji zawodowych prowadziły ożywioną agitację na rzecz zacieśnienia współpracy między krajami³⁶.

Wprowadzone przez Francuzów obostrzenia przyczyniły się do licznej polskiej reemigracji, która apogeum osiągnęła w 1934 r.: na przestrzeni lat 1931–1935 powróciło z Francji ponad 117 000 osób³⁷, zaś w 1935 r. wróciło 35 451 emigrantów³⁸. Od stycznia do lipca 1936 r. wyjechało 3 746 osób do Francji, zaś wróciło do kraju 18 286 osób. Według ogólnych szacunków w latach 1918–1936 reemigrowało z Francji do Polski 184 000

niepełnej dokumentacji pobytu przez robotnika w czasie bezrobocia nakazywały jego niezwłocznie opuszczenie terytorium Francji (*refoulement*) w terminie ośmiu dni. Najczęściej *refoulement* stosowane było za drobne przewinienia: nieposiadanie dokumentów zezwalających na podjęcie pracy; zmianę lub zatrzymanie bez uprzedniego uzyskania *avis favorable* z francuskiego Biura Pośrednictwa Pracy; nieprzedłużenie w przepisowym terminie karty tożsamości; nieopłacenie kary pieniężnej nałożonej na robotnika za nieprzedłużenie karty tożsamości. Trzecią sankcją stosowaną przez władze francuskie była repatriacja bezrobotnych pod pretekstem ograniczeń w zapotrzebowaniu na siłę roboczą. Repatriacja zazwyczaj odbywała się na koszt państwa francuskiego, zwłaszcza gdy emigrant wykazywał brak środków do życia. W latach kryzysu gospodarczego Francja stosowała również i tę opcję w celu pozbycia się cudzoziemców; *Zjazdy i konferencje konsulów polskich we Francji*, dok. 6, s. 88–100; J. Ponty, *Polonais méconnu*, s. 226–227; P. Sękowski, *Les Polonais en France au lendemain de la seconde guerre mondiale (1944–1949). Histoire d'une intégration*, Paris 2019, s. 39–40.

³³ AdBdR, Étrangers: correspondance, circulaires et instructions (1925–1933), Pièces d'identités et photographies, fiches de signalement (1917–1939), sygn. 174 E J 19, Le Préfet Bouches-du-Rhône à M.M. les Sous-Préfets, Maires du département, Marseille 28.09.1933 r.

³⁴ AAN, KRPM, sygn. 464/324, Ambasada RP w Paryżu do KRPM, Paryż 13.03.1934 r., k. 353, k. 392.

³⁵ AAN, KRPM, sygn. 464/321, KRPM do MSZ, Marsylia 10.02.1932 r., k. 125–129.

³⁶ AAN, KHRPN, sygn. 508/27, Pismo konsulatu w sprawie praktyki Kokorzeckiej w Hotelu Ruhl, Nicea 7.07.1936 r., k. 28.

³⁷ AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych (dalej: MSZ), sygn. 9950, W sprawie organizacji powrotu robotników polskich z Francji, k. 55. Oszacowano, że od 1931 do 1934 r. powróciło 88 tys. reemigrantów. J. Ponty potwierdza liczbę powrotów w latach 1931–1935 na ponad 117 tys.; J. Ponty, *Polonais méconnu*, s. 310.

³⁸ Tamże; Według danych statystycznych podanych przez E. Kołodzieja w 1935 r. z Francji reemigrowało 35 423 Polaków, E. Kołodziej, *Wychodźstwo zarobkowe*, s. 177.

osób³⁹. Niemniej jednak, analizując poniższą tabelę, należy stwierdzić, że liczba emigrantów w 1934 r. wzrosła na południu Francji w czterech departamentach.

Tabela: Liczba emigrantów polskich w Prowansji–Lazurowym Wybrzeżu⁴⁰

Lata	Departamenty					
	Bouches-du-Rhône	Vaulcuse	Hautes-Alpes	Basses-Alpes	Var	Alpes-Maritimes
1924	1317	205	b.d.	28	53	810
1925	543	64	58	54	211	810
1926	843	277	58	54	481	1050
1927	810	155	245	145	495	1050
1930	1150	220	300	240	550	1650
1933	1457	234	193	94	247	1461
1934	1574	225	140	112	381	1436
1935	1457	b.d.	95	124	396	979
1936	1427	251	108	143	338	631
1937	1537	224	106	114	680	835
1938	1427	205	99	110	215	1020

Skutki licznych powrotów bardzo odczuło państwo polskie. Władze polskie wszelkimi sposobami chciały wymusić na stronie francuskiej, aby wywiązywała się z zapisów konwencji emigracyjnej⁴¹. Ponadto pragnęły zahamować proces masowej repatriacji

³⁹ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny 1919–1939, sygn. 403/1326, Sprawozdanie Wydziału Bezpieczeństwa – Referat Zawodowy, dotyczące terytorialnego rozmieszczenia reemigrantów z Francji i ich stanu materialnego, Warszawa 20.10.1936, k. 10–19.

⁴⁰ Tabelę opracowano na podstawie danych pochodzących z: AAN, KRPM, sygn. 464/315, 316, 317, 318, 319. Por. AdBdR, Police. Préfecture/Police administrative, 1800–1952, sygn. 4 M 941, Étrangers résidant dans le département en 1924. Według statystyk francuskich w 1924 r. w departamencie Bouches-du-Rhône było 369 Polaków; AdBdR, Police. Préfecture/Police administrative, 1800–1952, sygn. 4 M 942, Étrangers résidant dans le département en 1925; 1926 r. podana liczba jest zgodna z francuskimi dokumentami, natomiast w 1926 r. według francuskiej prefektury było 532 Polaków; AdBdR, Police. Préfecture/Police administrative, 1800–1952, sygn. 4 M 944, Étrangers résidant dans le département en 1927, francuskie dokumenty prefektury podają 601 Polaków.

⁴¹ Władze polskie, zważając na rozwój stosunków z Francją, starały się ich nie zadrażniać, choćby w kwestiach emigracyjnych. Tego rodzaju podejście sygnalizował w swym raporcie Kazimierz Świtalski, który po powrocie z podróży do Francji w 1925 r., stwierdził, że rząd polski nie potrafi wpłynąć na czynniki francuskie w zakresie poprawy warunków pracy emigrantów; P. Duber, *Nieznana misja Kazimierza Świtalskiego we Francji w 1925 r.*, „Przegląd Historyczny” 2010, nr 3, s. 447. Dodać należy jednak, że lata 30. zmieniły optykę strony francuskiej na kwestie emigracyjne i w tej materii władze polskie niewiele mogły uzyskać.

Polaków, prowadzący do reemigracji. Jedyńm z nielicznych osiągnięć strony polskiej w tym zakresie było uzyskanie zapewnienia ze strony Francuzów pokrycia kosztów biletów do granicy francusko-niemieckiej dla osób opuszczających kraj. Francuskie Ministerstwo Pracy pismem z dnia 2 czerwca 1931 r. zobowiązało się opłacić podróż tylko dla tych reemigrantów, którzy posiadali zakupiony już bilet do Polski. Ponadto Francja zadeklarowała także zorganizowanie dla tych osób zbiorowych transportów⁴².

Sytuacja polskich emigrantów zmieniła się po dojściu do władzy Leona Bluma, przywódcy koalicji *Front Populaire*⁴³. Wówczas wystąpiło krótkotrwałe polepszenie warunków poprzez wprowadzenie reform w zakresie ustawodawstwa robotniczego, także w odniesieniu do cudzoziemców. Ponadto był to czas wychodzenia Francji z kryzysu gospodarczego oraz ocieplenia stosunków polsko-francuskich⁴⁴. Lepsza koniunktura przyczyniła się do zmiany postrzegania cudzoziemców. Zniknęły tym samym szykany i masowe repatriacje. Był to niewątpliwie rezultat wpływów CGT, stojącej za prawami robotników-cudzoziemców⁴⁵.

Koniec rządów lewicy we Francji zamknął spokojne czasy dla emigracji polskiej, a nowo powołany rząd z Édouardem Daladierem na czele wprowadził 2 maja 1938 r. dekret o przepisach policyjnych, wymierzony przeciw cudzoziemcom, ograniczający definitywnie możliwości osiedlania się w innych departamentach niż te, w których byli zameldowani⁴⁶. Zastosowanie w praktyce tego przepisu umożliwiało nakładanie częst-

⁴² A. Ambrochowicz-Gajownik, *Opieka nad emigracją polską we Francji w działalności Konsulatu RP w Marsylii w latach 30. XX*, „Echa Przeszłości” 2015, nr 16, s. 184–185. Akcja ta trwała do 1935 r., kiedy to rząd francuski podjął decyzję o wstrzymaniu dalszej pomocy dla polskich reemigrantów, z przyczyn gospodarczych i wewnętrznego chaosu politycznego. W styczniu 1936 r. Francja wznowiła ostatni grupowy transport dla polskich reemigrantów, z zastrzeżeniem, iż każdy z nich musi złożyć deklarację o powrocie do kraju w departamentalnym biurze pośrednictwa pracy nie później niż do 27 stycznia.

⁴³ M. Słufińska, *Myśl polityczna Leona Bluma*, Rzeszów 2002, s. 93–98, *Front Populaire* wprowadził w październiku 1936 r. nowy dekret, który uchylał postanowienia poprzedniego z 1935 r. Nie obowiązywały już granice geograficzne (departamentalne) w *carte d'identité*. Nowe zarządzenie zlikwidowało obowiązek zgłaszania przyjazdu emigrantów przez właścicieli hoteli w ciągu 24 godzin. Głównym przeciwnikiem reform Frontu Ludowego (koalicji lewicy, która doszła do władzy w 1936 r.) był Henri Dorgères – przywódca prawicowej części elektoratu chłopskiego – zwanych także „zielonymi faszystami”, nieuznający fiskalizmu państwowego; R. Paxton, *Henry Dorgères's Greenshirts and the Crise of French Agriculture, 1929–1939*, New York 1997, s. 3, 84–134.

⁴⁴ H. Batowski, *Miedzy dwiema wojnami 1919–1939*, Kraków 2011; H. Bułhak, *Polska – Francja z dziejów sojuszu 1933–1936*, Warszawa 2000; M. Pasztor, *Polska w oczach francuskich kół rządowych w latach 1924–1939*, Warszawa 1999; T. Schramm, *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej 1919–1938*, Poznań 1987; J. Ciałowicz, *Polsko-francuski sojusz wojskowy 1921–1939*, Warszawa 1970; W. Mazur, *Droga do Rambouillet: zabiegi o francuski kredyt zbrojeniowy na modernizację Wojska Polskiego (jesień 1935 – jesień 1936)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2013, nr 2, s. 29–52; I. Davion, *Strategiczne stosunki francusko-polskie w latach 1918–1939*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2011, nr 9, z. 1, s. 113–125.

⁴⁵ H. Janowska, *Polska emigracja zarobkowa we Francji (1919–1939)*, s. 177–179.

⁴⁶ AdBdR, *Étrangers: correspondance, circulaires et instructions (1925–1933)*, Pièces d'identités et photographies, fiches de signalement (1917–1939), sygn. 174 E J 19, Préfet Bouches-du-Rhône à M.M. les Sous-Préfets, Maires du département, les Commissaires de Police Municipal, Marseille 10.06.1932 r.; M. Dewhurst-Lewis, *Les frontières*, s. 203–204, Od wprowadzenia w życie dekretu każdy emigrant zobowiązany został do meldowania się każdorazowo we właściwym komisariacie policji z prośbą o zgodę na wyjazd do innego departamentu. Odtąd właściciele mieszkań zobowiązani zostali do zgłaszania każdego zameldowanego cudzoziemca.

szych kar. Ponadto jeśli pracownik nie zgłosił się w odpowiednim czasie z prośbą o wydanie dowodu tożsamości, narażony był na karę więzienia od miesiąca do roku. W latach 1938–1939 miał miejsce liczny napływ uchodźców politycznych⁴⁷.

Życie kulturalno-oświatowe

Władze polskie organizowały nauczanie w języku polskim oraz próbowały inicjować życie kulturalne na emigracji głównie dla polskich górników w kopalniach departamentów Gard, Aveyron, Tarn⁴⁸. Natomiast pozostałymi grupami rząd polski wykazywał niewielkie zainteresowanie, ponieważ, jak zauważyła placówka marsylska, nie przywiązywały one zbytnej wagi do uczestniczenia w życiu kulturalno-oświatowym ani posyłania dzieci do polskich punktów szkolnych⁴⁹. Niemniej jednak powstały załączki stowarzyszeń czy nauczania w języku polskim, będące przejawem chęci podtrzymania więzi z państwem polskim. W Marsylii powstało Stowarzyszenie Inżynierów Polskich, w Biver utworzono związek Rezerwistów i Byłych Wojskowych⁵⁰. W Saint Auban (dep. Basses-Alpes) oraz w L'Argentière-la-Baissée (dep. Hautes-Alpes) zawiązało się Towarzystwo Oświaty im. Adama Mickiewicza. Jeśli chodzi o szkolnictwo, to na przełomie 1937/1938 r. z inicjatywy Czesławy Zakrzewskiej prowadzono tzw. kursy czwartkowe⁵¹. W departamencie Alpes-Maritimes życie kulturalno-oświatowe również było słabo rozwinięte. Jedyną organizacją, jaka funkcjonowała w okręgu, było Koło Polskie, które założone zostało w 1909 r. Z inicjatywy robotników w 1927 r. powstało Stowarzyszenie Pomocy Polakom na Riwierze. Przetrwało tylko rok. Koło Polskie nie cieszyło się dobrą opinią wśród emigrantów, ponieważ członkowie koła nie chcieli przyjmować nowych osób do grona organizacji. Poprawa relacji nastąpiła w latach 30., kiedy Koło zaczęło pomagać bezrobotnym. Wspólnie z konsulem zorganizowało wystawę polskiego przemysłu ludowego oraz malarzy polskich. Wykorzystując rosnącą aktywność Koła, konsulat nicejski rozszerzał działalność kulturalną. Wówczas wyświetlano filmy, organizowano bale, koncerty, odczyty o Polsce. Każdego roku obchodzono uroczystości świąt narodowych z wielką estymą. Na przełomie 1935 i 1936 r. Koło zaczęło przeżywać kryzys finansowy, aż przestało funkcjonować. Z inicjatywy konsula Louisa Dumarqueza został utworzony Komitet Pomocy Bezrobotnym, któremu przewodniczyła jego żona. Na początku akcja

Niezastosowanie się do tego przepisu groziło karą więzienia dla obu stron. Podniesiono wysokość opłat za wizę, a także za prolongatę kart tożsamości. W 1938 r. prawodawstwo francuskie ustanowiło w paszportach, poza fotografią i podpisem, odcisk lewego kciuka.

⁴⁷ J. Ponty, *Polonais méconnu*, s. 342–343.

⁴⁸ E. Gogolewski, *Szkolnictwo polskie we Francji (1833–1990)*, Wrocław 1998, s. 23; H. Janowska, *Szkolnictwo polskie we Francji w latach 1919–1939*, „Najnowsze Dzieje Polski: materiały i studia z okresu 1914–1939” 1959, nr 2, s. 93; A. Ambrochowicz-Gajownik, *W cieniu Lazurowego Wybrzeża*.

⁴⁹ AAN, KRPM, sygn. 464/313, Raport Konsulatu RP w Marsylii o stanie wychodźstwa polskiego z 1926 r., Marsylia 1.05.1926 r., k. 9–13; tamże, sygn. 464/314, Konsulat RP w Marsylii do Pana Radcy Emigracyjnego w sprawie rozmieszczenia żywołu polskiego w marsylskim okręgu konsularnym, Marsylia 1.02.1929 r., k. 5–8.

⁵⁰ AAN, KRPM, sygn. 464/408, Sprawozdanie Prezydium Zarządu VII okręgu Związku Polaków za czas 1 lutego do 15 maja 1939 r., Alès 18.05.1939 r., k. 26–29.

⁵¹ AAN, KRPM, sygn. 464/386, Sprawozdanie konsulatu w sprawie organizacji roku szkolnego 1937/1938, Marsylia 17.12.1938 r., k. 89; A. Ambrochowicz-Gajownik, *Szkolnictwo polonijne w południowo-wschodniej Francji z perspektywy konsulatu polskiego w Marsylii w okresie międzywojennym*, „Res Gestae” 2018, nr 6, s. 197–215.

zdobywania środków finansowych dla bezrobotnych rozwijała się prężnie. Przeważnie były to pieniądze pochodzące z dobrowolnych składek⁵².

Zakończenie

Emigracja zarobkowa w regionie Prowansji i na Lazurowym Wybrzeżu była różnorodna pod względem wykonywanych zawodów, stanowiąc zarazem niezbyt zwartą grupę w porównaniu do zdominowanej przez górników emigracji północno-wschodniej i południowej Francji. Wysoki stopień konkurencyjności ze strony włoskiej emigracji, z którą musieli się zmierzyć Polacy mieszkający na południu Francji, nie pozostawiał złudzeń co do możliwości łatwego zarobkowania. Władze polskie miały niewielki wpływ na kształtowanie ich warunków życia czy postawę społeczną. Konsekwencją tego stanu rzeczy są nieliczne dowody na ich zaangażowanie w życie kulturalno-oświatowe. Wynikało to nie tylko z faktu podejmowania pracy o charakterze tymczasowym, ale także z wewnętrznych migracji do innych ośrodków przemysłowych, a później również z kryzysu gospodarczego.

LITERATURA:

Archives départementales des Bouches-du-Rhône (Marseille).

Archives Nationales (Pierrefitte-sur-Seine).

Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

Archiwum Państwowe w Lublinie.

Ambrochowicz-Gajownik A., *W cieniu Lazurowego Wybrzeża. Konsulat polski w Marsylii w latach 1919–1940*, Warszawa 2019.

–, *Opieka nad emigracją polską we Francji w działalności Konsulatu RP w Marsylii w latach 30. XX*, „Echa Przeszłości” 2015, nr 16.

–, *Szkolnictwo polonijne w południowo-wschodniej Francji z perspektywy konsulatu polskiego w Marsylii w okresie międzywojennym*, „Res Gestae” 2018, nr 6.

Batowski H., *Między dwiema wojnami 1919–1939*, Kraków 2011.

Bulhak H., *Polska – Francja z dziejów sojuszu 1933–1936*, Warszawa 2000.

Ciałowicz J., *Polsko-francuski sojusz wojskowy 1921–1939*, Warszawa 1970.

Conseil Général des Basses-Alpes. *Rapport du Préfet*, Digne 1932.

Davion I., *Strategiczne stosunki francusko-polskie w latach 1918–1939*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2011, 9, z. 1.

Dewhurst-Lewis M., *Les frontières de la République. Immigration et limites de l'universalisme en France (1918–1940)*, Marseille 2010.

–, *The Strangeness of Foreigners Policing Migration and Nation in Interwar Marseille*, French Politics, Culture & Society 2002 vol. 20, nr 3.

Duber P., *Nieznana misja Kazimierza Świtalskiego we Francji w 1925 r.*, „Przegląd Historyczny” 2010, nr 3.

Frey Y., *Histoire des Polonais en France*, Paris 2019.

–, *Polonais d'Alsace: pratiques patronales et mineurs polonais dans le bassin potassique de Haute-Alsace, 1918–1948*, Besançon 2003.

Garçon G., *Les catholiques polonais en France. Les années de fondation 1919–1949*, Lille 2004.

⁵² AN, Police Générale F7/ 469, Rapport le commissaire divisionnaire de Police spéciale à Préfet des Alpes-Maritimes, Paris 17.06.1929 r.; AAN, KRPM, sygn. 464/785, Polskie Koło w Nicei do Radcy Emigracyjnego MSZ, Nicea 12.03.1932 r., k. 280; AAN, KHRPN, sygn. 508/121, Sprawozdanie za rok 1938/1939, Nicea 20.04.1939 r., k. 191; AAN, KRPM, sygn. 464/600, KHRPM do KRPM, Monaco 8.05.1936 r., k. 69.

- Gogolewski E., *Szkolnictwo polskie we Francji (1833–1990)*, Wrocław 1998.
- Gruszyński J., *Spółeczność Polska we Francji 1918–1978. Problemy integracyjne trzech pokoleń*, Warszawa 1981.
- Janowska H., *Polska emigracja zarobkowa we Francji (1919–1939)*, Warszawa 1964.
- , *Szkolnictwo polskie we Francji w latach 1919–1939*, „Najnowsze Dzieje Polski: materiały i studia z okresu 1914–1939” 1959, nr 2.
- Kitchen M., *Historia Europy 1919–1939*, Wrocław 2009.
- Kołodziej E., *Wychodźstwo zarobkowe. Studia nad polityką emigracyjną II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1982.
- Kraszewski P., *Polska emigracja zarobkowa w latach 1870–1939. Praktyka i Refleksja*, Poznań 1995.
- Lopez R., Temime É., *Migrance: Histoire des Migrations a Marseille: L’expansion Marseillaise et „l’invasion Italiennne” (1830–1918)*, Aix-en-Provence 1991.
- Maj K., *Polscy komuniści we Francji 1919–1946*, Warszawa 1971.
- Markiewicz W., *Przeobrażenia świadomości narodowej reemigrantów polskich z Francji*, Poznań 1960.
- Mazur W., *Droga do Rambouillet: zabiegi o francuski kredyt zbrojeniowy na modernizację Wojska Polskiego (jesień 1935 – jesień 1936)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2013, nr 2, s. 29–52.
- Nisiobęcka A., *Z Lens do Walbrzycha. Powrót Polaków z Francji oraz ich adaptacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1950*, Warszawa 2018.
- Pasztor M., *Polska w oczach francuskich kół rządowych w latach 1924–1939*, Warszawa 1999.
- Paxton R., *Henry Dorgères’s Greenshirts and the Crise od French Agriculture, 1929–1939*, New York 1997.
- Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1933*, red. W. Skóra, Warszawa 2015.
- Ponty J., *Polonais méconnu. Histoire des travailleurs immigrés en France dans l’entre-deux-guerres*, Paris 2005.
- Rzepala L., *Polonais en Provence. De l’exil au refuge (1831–1942)*, Saarbrücken 2013.
- Schramm T., *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej 1919–1938*, Poznań 1987.
- Sękowski P., *Les Polonais en France au lendemain de la seconde guerre mondiale (1944–1949). Histoire d’une intégration*, Paris 2019.
- Ślufińska M., *Myśl polityczna Leona Bluma*, Rzeszów 2002.
- Wołos M., *Alfred Chłapowski (1874–1940). Biografia ambasadora Polski we Francji*, Toruń 2001.
- Zjazdy i konferencje konsulów polskich we Francji. Protokoły i Referaty 1931–1938*, red. H. Chałupczak, E. Kołodziej, Lublin 2009.

POLISH LABOUR DIASPORA IN SOUTHERN FRANCE AND ITS STRUCTURE IN THE INTER-WAR PERIOD

The paper discusses the presence of Polish economic migrants in Provence and the French Riviera as well as working conditions they encountered in their workplaces in the inter-war period. Polish migrants worked in different industries: bigger and smaller companies, mining, agriculture, and hospitality. The Polish labour diaspora consisted also of merchants, entrepreneurs, artisans, and sailors. The biggest groups of Polish economic migrants lived in the Bouches-du-Rhône and Alpes-Maritimes regions; smaller groups could be found in the Var, Vaucluse Basses-Alpes, Hautes-Alpes regions. On the whole, the Polish economic migrants were not as numerous as other groups emigrating to work in mining industry in the Occitania region; nevertheless, they were seen as a competition for the Italian economic migrants. The members of the Polish labour diaspora actively participated in the Polish cultural life which is proven by the presence of various organizations.

KEY WORDS: the French Third Republic, the Second Polish Republic, Polish emigration, Provence-the Alps-the French Riviera, Polish-French relations

USYTUOWANIE POLSKIEJ EMIGRACJI ZAROBKOWEJ NA POŁUDNIU FRANCJI I JEJ STRUKTURA ZAWODOWA W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

Artykuł przedstawia miejsca i warunki pracy polskich emigrantów oraz ich liczebność w regionie Prowansji i Lazurowego Wybrzeża w okresie międzywojennym. Polacy pracowali w różnych gałęziach przemysłu – wielkich i małych przedsiębiorstwach, w górnictwie, rolnictwie, hotelarstwie. Sporą grupę reprezentowali drobni kupcy, przedsiębiorcy, rzemieślnicy, mniejszą marynarze. Największe skupiska polskich emigrantów były w departamencie Bouches-du-Rhône oraz w Alpes-Maritimes. Mniejsze zaś w czterech pozostałych (Var, Vaucluse Basses-Alpes, Hautes-Alpes). Jako całość stanowili mniej liczną grupę w porównaniu do stałej emigracji górniczej na południu Francji w regionie Oksytanii. Tworzyli także w tym regionie konkurencję dla emigracji włoskiej. Uczestniczyli w polskim życiu kulturalno-oświatowym, czego dowodem była działalność stowarzyszeń.

SŁOWA KLUCZOWE: Trzecia Republika Francuska, Druga Rzeczpospolita, emigracja polska, Prowansja-Alpy-Lazurowe Wybrzeże, stosunki polsko-francuskie